

11. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Волобуєв Анатолій Федотович. – Х., 2001. – 426 с.
12. Гармаев Ю. П. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика / Ю. П. Гармаев, А. Ф. Лубин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. – 303 с.
13. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія та практика) : монографія / В. В. Лисенко. – К. : Логос, 2004. – 324 с.
14. Берназ В. Д. 40 лет важнейшей категории криминалистики / В. Д. Берназ // Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку криміналістики та судової експертизи : матеріали наук.-практ. конф. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. – С. 49–57.
15. Журавель В. А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісник академії правових наук України. – 2007. – № 2. – С. 177–186.
16. Бахин В. П. Криминалистика. проблемы и мнения (1962–2002) : монографія / В. П. Бахин. – Киев, 2002. – 268 с.
17. Лубин А. Ф. криминалистическая характеристика преступной деятельности в сфере экономики: понятие, формирование, использование : учеб. пособие / А. Ф. Лубин. – Н. Новгород : Нижегород. высш. шк. МВД РФ, 1991. – 84 с.

Надійшла до редколегії 28.12.2010

**СТЕПАНЮК Р. Л. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ
КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРЕСТУПЛЕНИЙ,
СОВЕРШАЕМЫХ В БЮДЖЕТНОЙ СФЕРЕ УКРАИНЫ**

Рассмотрена сущность и структура криминалистической характеристики преступлений, совершаемых в бюджетной сфере Украины. Определены проблемы, перспективы и возможности формирования криминалистических характеристик отдельных видов и групп указанных преступлений.

**STEPANIUK R. PROBLEMS AND PROSPECTS OF FORMING OF CRIMINALISTICS
DESCRIPTIONS OF CRIMES, THAT ACCOMPLISHED IN THE BUDGETARY
SPHERE OF UKRAINE**

The essence and structure of criminalistics description of crimes that accomplished in the budgetary sphere of Ukraine are viewed. The problems, prospects and possibilities of forming of criminalistics descriptions of separate kinds and groups of the indicated crimes are determined.

УДК 343.985

О. В. ПЧЕЛІНА,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії

навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання

Харківського національного університету внутрішніх справ

**КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ХАРАКТЕРУ
ТА РОЗМІРУ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЕКОНОМІЧНИМ ЗЛОЧИНОМ**

Розкрито зміст поняття матеріальної та моральної шкоди, криміналістичного забезпечення та забезпечення відшкодування шкоди. З урахуванням особливостей механізму вчинення економічних злочинів зазначено способи встановлення характеру та розміру шкоди, завданої злочинцем указаної категорії.

Економічні злочини – це корисливі злочини, що вчиняються з використанням легальних форм господарської діяльності чи повноважень із контролю за цією діяльністю [1, с. 27–30]. Тобто зазначеній категорії злочинів притаманне існування технологій злочинного збагачення, що характеризуються наявністю у своєму складі хоча б одного злочину із матеріальним складом. Цим обумовлюється необхідність встановлення

серед елементів події економічного злочину як елемента предмета доказування й наслідків такого злочину, які можуть виражатися в заподіяній матеріальній та моральній шкоді (моральна шкода матиме матеріальний еквівалент). Тобто встановлення елементів події економічного злочину відбувається паралельно із доказуванням характеру та розміру шкоди, завданої злочинцем (п. 4 ст. 64 Кримінально-

процесуального кодексу (далі – КПК України)). Необхідність точного з'ясування характеру та розміру завданої злочином шкоди полягає в тому, що згідно зі статтями 29, 125, 126 КПК України органом дізнання, слідчим, судом (суддею) вживаються заходи щодо забезпечення відшкодування завданої шкоди [2]. Саме цим і обумовлюється актуальність даної статті.

Поняття криміналістичного забезпечення, забезпечення відшкодування шкоди, матеріальної та моральної шкоди, а також їх обумовленість механізмом учинення економічних злочинів були предметом уваги у працях С. А. Александрова, Б. Л. Вашук, А. Ф. Волобуєва, Н. І. Газетдинова, В. Н. Глибка, А. М. Ердєлевського та інших авторів. Але незважаючи на низку сформульованих принципово важливих положень у працях названих учених, залишаються певні дискусійні питання, на вирішення яких спрямована стаття.

Під криміналістичним забезпеченням прийнято розуміти систему криміналістичних знань і заснованих на них навичок та умінь працівників органів внутрішніх справ використовувати наукові, методичні й тактичні криміналістичні рекомендації, техніко-криміналістичні засоби і технології їх застосування [3, с. 64; 4, с. 283]. Відповідно під криміналістичним забезпеченням встановлення характеру та розміру шкоди, завданої економічним злочином, слід розуміти систему розроблених криміналістичних рекомендацій, техніко-криміналістичних засобів і технології їх застосування працівниками правоохоронних органів з метою оптимізації та полегшення діяльності із забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочином зазначеної категорії.

Під забезпеченням відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди необхідно розуміти всю сукупність учинених дій та відносин, що виникають у результаті учинення таких дій, покликаних гарантувати виконання відповідних завдань кримінального процесу. Така сукупність включає в себе накладення арешту на майно, процесуальні дії з відшукування, вилучення, забезпечення зберігання майна та матеріальних цінностей як можливих джерел відшкодування такі шкоди [5, с. 101–104; 6, с. 31]. В. Н. Глибка виділяє організаційні та тактичні основи відшкодування шкоди, виділяючи завдання такого відшкодування. Основне місце приділяється діяльності як з планування розслідування у кримінальній справі, так і з планування відшкодування матеріальної шкоди, діяльності з пошуку майна, грошових засобів та цінностей, набутих злочинним

шляхом, та взаємодії з оперативними співробітниками [7, с. 7–8, 11–14].

Найприйнятнішою формою забезпечення відшкодування є подання цивільного позову. Цивільний позов – це суто процесуальний засіб забезпечення інтересів [5, с. 29]. Доля цивільного позову у кримінальній справі завжди залежить від того, як буде вирішене питання про вину обвинуваченого, оскільки недоведення обвинувачення завжди тягне відмову в задоволенні цивільного позову, а відсутність підстав для порушення кримінальної справи виключає навіть можливість пред'явлення цивільного позову [8, с. 30, 51]. У кримінальному процесі цивільний позов обумовлений обвинуваченням і підпорядковується йому [9, с. 121].

Існує певна відмінність обставин, які необхідно доказати для правильного вирішення цивільного позову, від обставин загального предмета доказування у кримінальній справі. У зв'язку з цим деякі вчені пропонують виділяти предмет доказування щодо цивільного позову в кримінальній справі як систему обставин, що має правове значення для вирішення цивільно-правових вимог у межах кримінального процесу, підлягає обов'язковому доказуванню при провадженні кожного цивільного позову в кримінальному судочинстві та є підставою для безпосереднього застосування норм матеріального та процесуального права з метою правильного вирішення цивільного позову та реального захисту майнових і особистих немайнових прав фізичних і юридичних осіб, потерпілих від злочину [10, с. 364–365].

З метою своєчасного забезпечення цивільного позову як однієї з основних форм забезпечення відшкодування збитків, завданих економічними злочинами, необхідно з'ясувати характер (матеріальна чи моральна) та розмір завданої шкоди. Розмір шкоди характеризує ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння та особи, яка його вчинила, що, у свою чергу, впливає на кваліфікацію злочину й на відповідальність винної особи. Під розміром шкоди слід розуміти її грошове вираження [6, с. 7].

Для того щоб з'ясувати, яку матеріальну шкоду завдано економічним злочином та який її розмір, необхідно встановити предмет посягання. Предметом економічних злочинів згідно з узагальненими результатами опитування працівників ОВС та прокуратури найчастіше є матеріальні цінності (вказали 64 % опитаних), готівкові грошові кошти у національній валюті (вказали 73,3 % респондентів), готівкові грошові кошти в іноземній валюті (вказали 33,3 % респондентів), грошові кошти у безготівковій

формі (вказали 86,7 % опитаних) та цінні папери (вказали 5,3 % респондентів)¹.

Оскільки економічними злочинами є діяння, які вчиняються з використанням суб'єкта господарської діяльності, то вчиняються вони від імені юридичної особи (під її прикриттям). Це обумовлює виникнення проблеми відшкодування заподіяної злочином матеріальної шкоди, вирішення якої залежить від встановлення низки обставин, зокрема за рахунок чистого майна повинно бути відшкодування – фізичної чи юридичної особи. Адже викрадене майно може як надійти на баланс підприємства, так і бути привласненим службовою особою даного підприємства.

Згідно з господарським законодавством підприємство має необхідне для господарювання майно – виробничі й невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства. Це майно юридично відмежоване, як правило, від майна власника підприємства і закріплене за підприємством як суб'єктом права. Ми вважаємо, що завдані збитки повинні відшкодуватися за рахунок майна юридичної особи тільки у тому випадку, якщо буде доведено, що викрадене майно надійшло на його баланс. Тому необхідно встановити належне підприємству майно. Окрім того, необхідно ознайомитися з установчими документами підприємства та встановити наявність осіб, які несуть відповідальність за зобов'язаннями підприємства своїм (особистим) майном.

Матеріальна шкода, завдана економічним злочиним, може виражатися не тільки у вигляді зазнаних втрат, а й у вигляді упущеної вигоди. Згідно зі ст. 22 ЦК України упущена вигода – це доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено [11]. Тому у справах про економічні злочини обов'язковому встановленню підлягають збитки, завдані потерпілій особі (яка часто є юридичною особою), їх вид (втрати чи упущена вигода) та їх розмір. Із цією метою слідчому доцільно призначити проведення інвентаризації, ревізії, обшуку та виїмки документів (документів, що визначають правове становище суб'єкта підприємництва, договірних та супутніх документів, платіжних інструментів, документів обліку та звітності, документів,

що посвідчують особу), експертиз (економічну, бухгалтерську, фінансово-кредитну, комп'ютерно-технічну, почеркознавчу, авторознавчу експертизи та технічну експертизу документів), провести допити потерпілого (-их), свідків, підозрюваного (-их), обвинуваченого (-их), спеціалістів, експертів тощо.

Факт спричинення економічним злочиним матеріальної шкоди та її розмір потрібно встановлювати одночасно з обставинами, що вказують на наявність економічного злочину, на його суспільну небезпечність.

Економічними злочинами, поряд із матеріальною, завдається і моральна шкода. Під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших. Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати, зокрема:

- у фізичному болу та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна;
- у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи;
- у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав;
- у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом;
- у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя;
- у порушенні стосунків з оточуючими людьми, а також при настанні інших негативних наслідків [11; 12; 13].

Економічні злочини вчиняються з використанням легальних форм господарської діяльності, тому потерпілою стороною від таких злочинів у більшості випадків є підприємство (юридична особа). У зв'язку з цим обов'язковому встановленню підлягає моральна шкода, завдана юридичній особі. Вказана проблематика висвітлюється у працях А. М. Ерделевського, Д. А. Іванова, М. В. Сироткіної, де зазначається важливість даного інституту як засобу реалізації права на компенсацію моральної шкоди у кримінальному судочинстві.

¹ Відомості отримані в ході проведення опитування 175 практичних працівників ОВС, які мають досвід розкриття та розслідування економічних злочинів, у АР Крим, Закарпатській та Сумській областях.

Під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи піддрив довіри до її діяльності [12; 13]. Під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб–підприємців, розуміють оцінку їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин [14]. Ми вважаємо, що під моральною шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти також душевні страждання, які зазнали фізичні особи – власники (засновники) та працівники юридичної особи – у зв'язку з протиправними діями, спрямованими проти юридичної особи (її ділової репутації, майна тощо). Тому з метою з'ясування факту завдання моральної шкоди потрібно встановити такі обставини: наявність моральної шкоди у вигляді заподіяння моральних чи фізичних страждань або втрат немайнового характеру; за яких обставин чи якими діями (бездіяльністю) вони заподіяні; протиправність (злочинний характер) такого діяння; у якій грошовій сумі чи в якій матеріальній формі юридична особа оцінює заподіяну їй шкоду; на чому ґрунтуються вимоги стосовно розміру відшкодування завданої моральної шкоди; наявність причинного зв'язку між шкодою і злочинним діянням; наявність вини особи, яка заподіяла моральну шкоду.

Розмір грошової компенсації моральної шкоди юридичній особі має суто умовне вираження та визначається залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та духов-

них страждань фізичних осіб, які володіють або працюють у юридичній особі, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. Зокрема, враховуються стан здоров'я фізичних осіб – власників (засновників) та працівників юридичної особи, тяжкість вимушених змін у їх життєвих стосунках та виробничих відносинах, ступінь зниження престижу та ділової репутації юридичної особи, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану [11; 12; 13].

З метою встановлення вищевказаних обставин стосовно завданої моральної шкоди слідчому потрібно провести низку слідчих дій, а саме: допити потерпілого, підозрюваного (-их), обвинуваченого (-их), свідків, спеціалістів, експертів; обшуки; виїмку документів; призначення експертиз (економічної, бухгалтерської, фінансово-кредитної, товарознавчої, комп'ютерно-технічної, технічної експертизи документів, психологічної, судово-медичної, комплексної соціально-психологічної тощо).

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок про те, що способи встановлення характеру та розміру шкоди, завданої економічним злочином, обумовлюються передусім особливостями механізму вчинення злочинів зазначеної категорії. Криміналістичне забезпечення такого встановлення полягає у розробленні криміналістичних рекомендацій, техніко-криміналістичних засобів і технологій їх застосування працівниками правоохоронних органів з метою оптимізації та полегшення діяльності із забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної економічним злочином.

Список використаної літератури

1. Протидія економічній злочинності / [П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін.]. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
3. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. – М. : Нов. Юрист, 1997. – 399 с.
4. Денисюк С. Ф. Криміналістичне забезпечення: проблеми визначення та шляхи їх подолання [Електронний ресурс] / С. Ф. Денисюк // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 281–285. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10dcfcip.pdf>.
5. Александров С. А. Правовые гарантии возмещения ущерба в уголовном процессе : [учеб. пособие] / С. А. Александров – Горький : Горьк. высш. шк. МВД СССР, 1976. – 124 с.
6. Газетдинов Н. И. Деятельность следователя по возмещению материального ущерба / Н. И. Газетдинов. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1990. – 96 с.
7. Глибко В. Н. Организационные и тактические основы возмещения ущерба при расследовании хищений государственного и общественного имущества : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.712 «Криминалистика» / В. Н. Глибко. – Харьков, 1972. – 20 с.

8. Славгородских Т. А. Предмет доказывания обстоятельств гражданского иска в российском уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. А. Славгородских. – Оренбург, 2003. – 146 с.
9. Проблемы судебного права / [Полянский Н. Н., Строгович М. С., Савицкий В. М., Мельников А. А.]; под ред. Савицкого В. М. – М. : Наука, 1983. – 124 с.
10. Вашук Б. Предмет доказування щодо цивільного позову в кримінальній справі та його поняття / Б. Вашук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2005. – Вип. 41. – С. 360–366.
11. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
12. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. № 4. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0004700-95>.
13. Відшкодування моральної шкоди [Електронний ресурс] : метод. рек. Міністерства юстиції України від 13 трав. 2004 р. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=v_797323-04.
14. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лют. 2009 р. № 1. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v_001700-09.

Надійшла до редколегії 02.02.2011

ПЧЕЛИНА О. В. КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСТАНОВЛЕНИЯ ХАРАКТЕРА И РАЗМЕРА ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО ЭКОНОМИЧЕСКИМ ПРЕСТУПЛЕНИЕМ

Раскрыто содержание понятия материального и морального вреда, криминалистического обеспечения и обеспечения возмещения вреда. В соответствии с особенностями механизма совершения экономических преступлений указаны способы установления характера и размера вреда, причиненного преступлением указанной категории.

PCHELINA O. CRIMINALISTICS' MAINTENANCE OF CHARACTER AND SIZE OF THE DAMAGE CAUSED BY AN ECONOMIC CRIME

The determination of material and moral harm, criminalistics' maintenance and maintenance of compensation of harm are explained. The ways of establish character and size of the damage caused by an economic crime in relation to the special features of the mechanism of such crimes are formulated.

УДК 535.65:343.98

М. Г. ЩЕРБАКОВСКИЙ,

*кандидат юридических наук,
заведующий кафедрой криминалистики
учебно-научного института права и массовых коммуникаций
Харьковского национального университета внутренних дел,*

Ю. Е. ХОРОШАЙЛО,

*кандидат технических наук, доцент,
профессор кафедры проектирования и эксплуатации электронных аппаратов
Харьковского национального университета радиоэлектроники,*

О. Л. КРАСНИКОВА,

*ассистент кафедры проектирования и эксплуатации электронных аппаратов
Харьковского национального университета радиоэлектроники*

ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЦВЕТА В КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Предложен колориметрический экспресс-метод определения цветовых координат, позволяющий в минимально короткое время устанавливать сходство или различие объектов по цветовому тону.

При проведении экспертных криминалистических исследований одним из свойств, подлежащих определению, является цвет объектов. Так, традиционным объектом изучения судеб-

ных экспертов являются частицы лакокрасочного покрытия транспортных средств. При совершении дорожно-транспортных происшествий в результате столкновения транспортного